

רחל שטרן

הוא דתן ואבירם

ראשי-פרקים

- א. כל הרשעות מיוחסות לדתן ולאבירם
- ב. לדתן ולאבירם טענות שונות מלחבריהם - הם טוענים נגד משה
- ג. רעת דתן ואבירם קשה מרעת קרח
- ד. בהצותם על ה'
- ה. ותפתח הארץ את פיה

*

בתחילת פרשת קרח נאמר: "ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלט בני ראובן ויקומו לפני משה" (במדבר טז, א). מי הם דתן ואבירם, ומה חלקם וענינם במחלוקת זו?

א. כל הרשעות מיוחסות לדתן ולאבירם

דתן ואבירם נזכרים במקרא רק בהקשר למחלוקת קרח. כך בפסוק שהזכרנו לעיל. כך ביחסו של שבט ראובן - במפקד השני של חמש במדבר כו, ט: "ובני אליאב, נמואל דתן ואבירם הוא דתן ואבירם קרואי העדה אשר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח בהצותם על ה'". וכך בדברים פרק יא, ו - כשמוזכר הכתוב את גבורות ה' ויכולת ההענשה שלו: "ואשר עשה לדתן ולאבירם בני אליאב בן ראובן אשר פצתה הארץ את פיה ותבלעם ואת בתיהם ואת אחליהם ואת כל המקום אשר ברגליהם בקרב כל ישראל". וכן בתהלים מזמור קו, בהזכירו את מחלוקת קרח כחלק מארועי העבר (פס' טז-יז): "ויקנאו למשה במתנה ולאהרן קדש ה' תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם...".

מה לדתן ולאבירם ולמחלקת קרח? לפי רש"י - בשביל שהיה שבט ראובן שרוי בחניתם תימנה, שכן לקחת ובניו החונים תימנה, נשתתפו עם קרח במחלוקתו אוי לרשע ואוי לשכנו". משמע קרח הוא העיקר, הוא היוזם, ודתן ואבירם נגררו אחריו. אך לא זה מה שמצטייר לנו מדבריהם ומהתנהגותם במחלוקת עצמה - "ויאמרו לא נעלה וכו'" (פסוקים יב-יד) וכן: "ודתן ואבירם יצאו נצבים פתח אחליהם..." (כז). מה עוד שבדברים ובתהלים מוזכרים הם לבדם בענין מחלוקתו של קרח.

בטרם נענה על סתירה זו, ננסה להרחיב את התמונה. אמנם דתן ואבירים מוזכרים מפורשות בענין המחלוקת בלבד, אך חז"ל מזהים אותם בכמה מקומות נוספים.

תנא דבי אליהו, פרק יח: ד"א מה היה צריך לומר "הוא דתן ואבירים", אלא הן הם שאמרו למשה במצרים "מי שמך לאיש שר ושופט עלינו". הוא דתן ואבירים שאמרו לו למשה במצרים, "ירא ה' וישפוט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה" וגו'. שנא': "ויפגעו את משה ואת אהרן ניצבים לקראתם", ולהלן הוא אומר: "ודתן ואבירים יצאו נצבים" (במ' ט"ז), נאמר כאן "נצבים" ונאמר להלן "נצבים", מה נצבים האמור להלן הם דתן ואבירים, אף נצבים האמור כאן הם דתן ואבירים.

הוא דתן ואבירים שהותירו מן המן שנא' (שמי' ט"ז) "ויותירו אנשים ממנו עד בוקר" וגו' ולהלן הוא אומר "הנה שני אנשים עברים נצים" וגו' מה "אנשים" האמור להלן הם דתן ואבירים אף "אנשים" האמור כאן דתן ואבירים מכאן אמרו כל מה שאתה יכול לתלות ברשעים, תלהו עליהם".

תנחומא (י): "ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים" מי היו דתן ואבירים. והם שאמרו "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במ' י"ד) והם שהמרו על ים סוף והם שהותירו מן המן דכתיב "ויותירו אנשים ממנו עד בוקר". והם שיצאו ללקוט ולא מצאו, והם היו במחלוקתו של קרח שנא': "הוא דתן ואבירים". שהם עמדו ברשתם מתחלה ועד סוף.

נדרים ט, ב: "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך" (שמי' ד, יט) דתן ואבירים ירדו מנכסיהם".

מדוע ראו חז"ל לנכון לתלות את כל החטאים הללו באותם שני אנשים, דתן ואבירים? אין כאן רק לשונות משותפים - נצים ונצבים (שמות ב, ג, ה, כ במדבר טז, כז, כו, ט) אנשים (שמות ב, ג, ד, יט, טז, כ; וכן בפרקנו בפסוקים יד, כו). ורשעים (שמות ב, ג, ו בפרקנו בפסוק כו) - אלא נטיה של חז"ל לתלות את כל הרשע באותן

1 בפרקים ב וכן טז נראית המלה "אנשים" כמיותרת - שני אנשים עברים; ויותירו אנשים ממנו. בפרק ד המלה מיודעת - ונראה שמדובר באותם אנשים שזכרו כבר קודם. בדרך כלל אנשים מתפרש ע"י חז"ל כצדיקים - ראה רש"י במדבר לא, ג - אולם יתכן שלעולם "אנשים" הם בעלי כוחות נפש ועוצמה מיוחדים - לטוב או לרע. בתנא דבי אליהו יש הקבלה בין "הוא אהרן ומשה" (שמות ו) לבין "הוא דתן ואבירים" (במדבר כו). רש"י כנראה החשיב יותר את השימוש במונח "אנשים" לגבי דתן ואבירים מאשר במונחים נצים ונצבים, שהרי בפירושו בספר שמות הביא את הזיהוי "אנשים" בראשונה, ואילו את הזיהוי האחר כפירוש שני (בפרק ה), או בכלל התעלם ממנו (בפרק ב).

דמויות. כך הם דברי תנא דבי אליהו (פרק יח): "כל מה שאתה יכול לתלות ברשעים - תלהו עליהם." יתכן שהכוונה היא שבכך מצמצמים את היקף החוטאים בעם ישראל. הקטגוריה שלהם על דתן ואבירם נעשית אפוא לסנגוריה על כלל ישראל.

בכל זאת התורה עצמה מצאה לנכון להסתיר את שמותיהם של דתן ואבירם בכל אותם אירועים (למעט מחלוקת קורח), אולי משום דברי ר' יהודה בן בתירה בספרי בפ' שלח בפרשת המקושש, שגער ברי' עקיבא על שגילה שהיה זה צלפחד, ואמר לו ריב"ב: "בין כה וכה אתה עתיד ליתן את הדין! אם כדברידך, מי שאמר והיה העולם כסה עליו, ואתה מגלה; ואם לאו, אתה מוציא לעז על אותו צדיק". הזכרת שמו של החוטא עלולה להשאיר עליו כתם נצחי.

בכל זאת לעתים מגלה התורה שמותיהם של רשעים וחוטאים, כגון זמרי בן סלוא, ובן האיש המצרי. נראה שהדבר תלוי בגודלו של החטא - כשהחטא גדול וחמור ואף מחייב מיתה, נוטה התורה לגלות את שם החוטא. ואע"פ שעונשו של המקושש אף הוא במיתה, מכל מקום לא גילתה התורה את שמו, משום שהמקושש לשם שמים התכוון, כדברי חז"ל.

כל עוד לא חטאו דתן ואבירם במחלוקת קורח ועדתו, היה נחשב חטאם לכזה שאין לגלות בעקבותיו את שמם. רק כשחטאו בחטא החמור של מחלוקת, אז נתגלה שמם למפרע, כיון שכאן גילו על כוונותיהם בחטאים הקודמים. ובזאת מתגלה תכונתו של משה המכשירה אותו להיות מנהיג - כושר הבחנה בבני-אדם. כבר מהתקלות הראשונה עם דתן ואבירם עמד על טיבם, ואמר "רשע, למה תכה רעך" ופירש רש"י: רשע כמותך. כבר עתה הכיר במה שייאמר עליהם בסופם - "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה".

ב. לדתן ואבירם טענות שונות מלחבריהם - הם טוענים נגד משה

לפי חז"ל, דתן ואבירם אינם תמימים אשר נלכדו ברשתו של השכן הרשע - קרח, אלא הם עצמם מתלוננים "מקצועיים", עוד מקדמת דנא יצאו הם כנגד משה.

כך ביאר בעל נועם-אלימלך (מובא בפירושו של ר' פנחס קהתי) את המשנה באבות היו - "כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים? זו מחלוקת הלל ושמאי ושאינה לשם שמים? זו מחלוקת קרח וכל עדתו". "ולמה לא הזכיר כאן התנא את הצד השני של המחלוקת, דהיינו את משה ואהרן, כשם שהזכיר

קודם את שני הצדדים, זו מחלוקת הלל ושמאי: "כי הם היו מאתים וחמישים איש, וכל אחד התאוה לכהונה גדולה ונמצא שביניהם לבין עצמם שררה המחלוקת - מחלוקת קרח ועדתו. אלא שכנגד משה רבנו היו כולם יחד בעצה אחת לחלוק עליו".

לכל אחד מן המשתתפים בעדת קורח - קורח עצמו, הלויים, מאתיים וחמישים אנשי השם ודתן ואבירם - היו מניעים שונים לחלוק. לפי רש"י נתקנא קרח בנשיאות אליצפן שמינהו משה נשיא על בני קהת. הלויים לדעת אבן עזרא קשרו בעבור היותם נתונים לאהרן ולבניו; דתן ואבירם - בעבור שהסיר הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף;² קרח ונשיאי העדה - בכורים, על כן לקחו מחתות. מעין פירושים אלו גם ברמב"ן.

המחלוקת הפנימית בתוך העדה מסבירה לנו את דבריהם המבולבלים. מחד גיסא הם אומרים: "כל העדה כולם קדושים ומדוע תתנשא...?" (ג) - משמע שאין צורך כלל בכהן גדול;³ אך מאידך גיסא מסכימים הם למבחן המחתות, ממנו משתמע שיש מקום לכהן-גדול, רק השאלה מיהו. ובין לבין פונה משה בפסוק ח' לבני לוי: "שמעו נא בני לוי" - מי הם ומה משמעות הפנייה אליהם? אף שהמניעים היו שונים, הרי שלכולם היתה טענה נגד בחירת אהרן.⁴ יוצאי דופן היו דתן ואבירם, להם טענה שונה לחלוטין "המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר, אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותנו" (יג-יד).

ראשית, מפנים הם את הטענה אל משה בלבד כי השתרר - בלשון יחיד. אין הם מזכירים את הכהונה כלל. הביטוי "כי תשתרר עלינו גם השתרר" מזכיר את

2 וממשיך ראב"ע ומוסיף: "אולי חשדוהו בעבור יהושע משרתו" - שהרי יהושע משבט אפרים היה.

3 ועין בגור-אריה על רש"י לפסוק א, המבאר את שאלתם בענין הטלית שכולה תכלת - באופן המקדים את טענתם שבפסוק ג. כשם שטלית אינה צריכה לציצית, כך עם ישראל שכולם קדושים, אינם צריכים לכהן-גדול עליהם!

4 בטענתם אמרו: "כל העדה כולם קדושים ומדוע תתנשא...?" (ג) לכאורה על משה ואהרן, אך מסביר רש"י: "אם לקחת אתה מלכות, לא היה לך לברר לאחיך כהונה". משמע ערערו על משה שבתר באהרן לכהן! ועין במהר"ל הרואה את ערמותו של קרח בבחירת נושא המחלוקת. לדעתו הנושא הראשוני היה בחירת אליצפן לנשיא משפחת קהת אך ידע הוא: שאילו היו חולקים על נשיאותו של אליצפן, היו ישראל אומרים לכבודו עשה קרח זה, ולא היו נמשכים אחריו, לפיכך היו חולקים על כל דברי משה. על הכהונה בכלל - היינו קרח חיפש את המכונה המשותף היותר רחב ולכן חלק על הכהונה אליה נשאו עיניהם רבים: בכורים, לויים ובני ראובן.

טענתם במפגשם הראשון עם משה "מי שמך לאיש שר ושופט עלינו" (שמות ב,יד). תוכן תלונתם מתאים גם הוא לאותם מקרים שחז"ל ייחסום להם -

1. "אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה" (שמות ה)
2. "המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר" (שמות יד)
3. "ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר יד)

הרצון להשאר במצרים והמאיסה בארץ חמדה באים לידי בטוי בדבריהם במחלוקת קרח - בעיניהם, "ארץ זבת חלב ודבש" מצרים היא! כשמודיע משה לקרח ועדתו להביא איש מחתתו, ולמחרת "ויקחו איש מחתתו ויתנו עליהם אש" (יח), דתן ואבירם כלל אינם באים, ולכן: "ויקם משה וילך אל דתן ואבירם" (כה).

גם באופן **דבורם וחוצפתם** שונים הם מכולם, וכך גם בצאתם נצבים פתח אהליהם (כו), ועל כך פירש רש"י: "בקומה זקופה לחרף ולגדף".

אם כן אף שהחלו דתן ואבירם במחלוקת כשכנים לקרח, הרי שבהמשך נקטו בעמדות עצמאיות, כהמשך לקו בו נקטו בכל תלונותיהם עד כה, והרשיעו יותר מכולם. וכדברי אבן-עזרא (במדבר כו,ט) בהסבירו מדוע מזכירה שם התורה את הצלתם של בני-קרח בצד הצותם של דתן ואבירם על משה ואהרן: "כי בני דתן ואבירם גדולים וקטנים מתו, והנה רעת דתן ואבירם קשה מרעת קרח"!

ג. רעת דתן ואבירם קשה מרעת קרח

בדברים יא,ו ובתהלים קו,טז-יז מוזכרת המחלוקת, אך אין מזכירים את קרח עצמו, אלא את דתן ואבירם בלבד - מדוע?

הרמב"ן בדברים מסביר: "ולא הזכיר קרח ועדתו שיצאה אש מלפני ה' ותאכל אותם, בעבור כי איש זר הקרב להקטיר קטורת הוא התורה ולעולם הוא נעש - לדורות, כאשר קרה גם לעוזיה⁵, על כן לא מנאו באותות המדבר". אך הרי קרח היה בין אלו שנבלעו באדמה, אם כן אף אם אין מקום להזכיר את המאיתם ותמישים איש, מדוע קרח **עצמו** לא הוזכר?

כדי לענות על כך נזכיר את הפסוק במדבר כו,ט: "ובני קרח לא מתו". לפי רש"י, "הם היו בעדה תחילה ובשעת המחלוקת הרהרו תשובה בלבם, לפיכך נתבצר להם מקום גבוה בגהינום וישבו שם". ומוסיף אבן-עזרא: "והעד, שמואל ובניו ובני בניו, שהיו משוררים והיו נקראים - קרחים. "לבני קרח מזמור"

(תהלים מט, א). גם בתורה כתוב משפחת הקרחי (במ' כו, נח). ולכך מוסיף אבן-עזרא את שראינו לעיל: "והנה רעת דתן ואבירם קשה מרעת קרח".
זאת ועוד, את דבריו מייעד משה לכל ישראל (דברים א, א), ובתוכם צאצאי קרח שלא מתו, ובהם לא רצה משה לפגוע. לעומת זאת, לא נותרו צאצאים לדתן ואבירם, שהרי כולם מתו.⁶
רש"י בתהלים קו, יז מביא פירוש נוסף: "ונראה שחלק כבוד לבני-קרח מלהזכיר אביהם ותלה הקללה בדתן ואבירם", שהרי שלשת בני קרח היו בין עשרת הזקנים שאמרו את פרקי התהלים!

ד. בהצותם על ה'

על חומרת מעשיהם נוכל לעמוד מתוך הבטוי שבמדבר כו, ט: "הוא דתן ואבירם אשר הצו על משה ואהרן בהצותם על ה'". לכאורה גם לקרח וגם לדתן ולאבירם אין מלה אחת של בקרת על ה'. אדרבה, שם ה' בפיהם: "כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה' כל טענותיהם על משה ואהרן בלבד גם בעבר נשאו את שם ה': "ירא ה' עליכם וישפט כי הבאשתם את ריחוני" (שמות ה, יט). אם כן מדוע "בהצותם על ה'":
אומר על כך תנא דבי אליהו (יח):
"וכי מה טיבו של אדם שמתכוון ועושה מריבה על תלמיד-חכם? כאילו עושה מריבה על מי שאמר והיה העולם, שנאמר (במדבר כו) הוא דתן ואבירם... בהצותם על ה'".

ה. ותפתח הארץ את פיה

התנהגותם של דתן ואבירם תבהיר לנו את הענש היחודי שקבלו - "ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם... וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה, ותכס עליהם ויאבדו בתוך הקהל" (טז, לב-לג).
המדרש שם את הדגש על "פי הארץ": תנחומא: "אמר משה הואיל ולא רצו לבא, אני אלך אצלם, אולי יתביישו ויחזרו בהם... כשראו אותו, התחילו לחרף ולגדף שנאמר: ודתן ואבירם יצאו נצבים. וכי יושבים, או כורעים או נופלים, יוצאים בני אדם?! אלא מלמד שיצאו כשהן מחרפין ומגדפין לפיכך כתיב: ותפתח הארץ את פיה."

6 דוגמא לכך רמז על חטא מרים "וחצרות" (דברים א, א ורש"י שם). ועיין בפרשני רש"י שם.

במדבר-רבה יח: "וישלח משה לקרא לדתן ולאבירים - אף הם עמדו ברשעים ולא נזקקו להשיבו. ויאמרו לא נעלה - הכשילם פיהם לרשעים, וברית כרותה לשפתים..." וכעונש הם ירדו חיים שאולה!

אפשר שהעונש, שהוא בבחינת מידה כנגד מידה, טמון בבדידות וההרחקה שבירידה שאולה - "ויאבדו מתוך הקהל" - לעומת ההיקהלות המודגשת בכמה מקומות בפרשתנו - "ויקהלו על משה... כל העדה כולם... ומדוע תתנשאו על קהל ה'..." וכעונש: "ויאבדו בתוך הקהל...". מלה זו היא מילת מפתח ורמז בברכת יעקב לשמעון ולוי - "בקהלם אל תחד כבודי" (בראשית מט, י), ופירש רש"י: "במחלוקתו של קרח".

אולם עניין נוסף בעונש, שדווקא הארץ היא השוט המשמש את הקב"ה להענישתם. על השאלה מדוע דווקא כשמוזכרים בני ראובן במפקד, רואה התורה צורך להזכיר את מחלוקת קרח, עונה הרמב"ן (במדבר כו, ט): "ובני אליאב נמואל דתן ואבירים הוא דתן ואבירים... הזכיר הכתוב זה, להודיע שנשארה כל הירושה ממשפחת הפלאי לנמואל לבדו, כי דתן ואבירים וכל אשר להם - נבלעו. או כדברי רבותינו, לרמוז כי אבדו חלקם מן הארץ אף-על-פי שהיו מיוצאי מצרים וראויים לנחלה".

ואמנם אין ענש הראוי להם יותר מאבוד חלקם בארץ, שהרי הם הם שמאסו בכל הזדמנות בארץ, וזכרו בערגה את מצרים - "המעט כי העליטנו מארץ זבת חלב ודבש..." מצרים היא היא ארץ זבת חלב ודבש בעיניהם - ואותה לא רצו הם לעזוב. ולכן לא היו ראויים לחלק ונחלה בארץ?⁷

7 והפך מהם בנות צלפחד. בנות צלפחד, אשר חבבו את הארץ, זכו ופרשת הנחלות נכתבה בעקבות שאלתן!